

DESCOPERIRI DE TIPARE DE OPAIȚE LA TOMIS

C. ICONOMU

Descoperirea citorva tipare de opaițe într-una din încăperile boltite ale Edificiului roman cu mozaic vine să întregască cunoștințele noastre despre activitatea meșteșugărească în străvechea capitală a Pontului Stîng la începutul secolului al VII-lea e.n.¹ și totodată să precizeze mai bine sfîrșitul acestei însemnate construcții.

Astfel, la Edificiul cu mozaic, au ieșit la iveală în cea de a patra magazie de la nivelul terasei a II-a², cinci tipare de opaițe. Ele au fost ascunse în vechime între rosturile pietrelor din zidăria peretelui de nord-vest al magaziei, la adîncimi variind între 0,30 și 0,80 m³.

Patru dintre tipare reprezintă jumătățile cu care se confecționa partea superioară — bordura, discul și toarta iar cu al cincilea se obținea partea inferioară a opaițelor.

Precizăm că dimensiunile interioare ale tiparului pentru partea inferioară nu se potrivesc la nici una dintre dimensiunile interioare ale jumătăților pentru partea superioară și de aceea considerăm că această piesă este pereche cu un tipar care s-a pierdut.

¹ Tiparele au fost găsite de către restauratorul C. Carpuș în toamna anului 1965.

² Numerotarea teraselor și a magaziiilor se face după V. Canarache, *Edificiul cu mozaic din Tomis*, 1968, p. 32 și A. Rădulescu, *Date tehnice despre Edificiul cu mozaic din Constanța*, *Buletinul monumentelor istorice*, XXXIX, 3, 1970, p. 52, fig. 2.

³ În general, materialele găsite în magazii sînt marcate luîndu-se ca reper suprafața mozaicului de pe terasa a II-a, care constituiau cota 0 (inf. A. Rădulescu). Astfel, tiparul inv. 13512 este marcat cu adîncimea de 0,30 m., tiparul inv. 13513 cu 0,60 m., iar celelalte cu 0,80 m.

În ce ne privește, considerăm că adîncimile marcate pe tipare, dintre care una este de 0,30 m. nu pot fi luate în funcție de suprafața de mozaic deoarece, în acest caz, tiparul ar fi trebuit să fi fost găsit, undeva, în zidăria bolții sau în partea cea mai înaltă a peretelui păstrat din magazie.

Ori această situație, indicată de adîncimea marcată pe tipar, nu se potrivește cu informațiile luate de noi de la C. Carpuș care a descoperit aceste piese și care n-a arătat că tiparele au apărut între rosturi la 1–2 m înălțime față de nivelul actual de călcare din interiorul depozitului. De aceea, credem că, în momentul descoperirii tiparele au fost marcate luîndu-se alt reper.

Celor patru tipare folosite pentru imprimarea jumătății faciale a opaițelor le lipsesc perechile cu care se confecționa partea inferioară. De asemenea, nu ni s-au păstrat nici modelele întrebuințate pentru obținerea acestor tipare și nici alte instrumente.

La toate piesele remarcăm acuratețea cu care au fost executate ornamentele și detaliile.

Primul tipar (fig. 1,2) din magazia a IV-a a apărut la adâncimea de 30 cm. Este din lut cărămiziu, greu și dur, fără nici un fel de deteriorare (inv. 13512). Dimensiunile exterioare sînt: lungimea 10 cm. și lățimea maximă 7,3 cm. iar dimensiunile interioare: lungimea 9,3 cm. și lățimea maximă 5,9 cm.

Cu acest tipar se imprima partea superioară a unui opaiț formată din bordură, disc, cioc și jumătate de toartă. Pe discul opaițului confecționat cu această unealtă se afla o cruce în relief ale cărei brațe erau umplute cu bobite. Același ornament de bobite s-a întrebuințat pentru a obține șiruri ceneau capetele crucii. Discul, cu orificiul de umplere central, se deschide în dreptul ciocului, formînd un canal. Pe bordură se află un decor alcătuit din două rînduri de perle reliefate. Toarta zoomorfă reprezintă un animal stilizat. Pe partea exterioară a tiparului se găsește adîncit în lutul moale un e lunar, probabil marca olarului sau prescurtarea unui simbol religios.

Al doilea tipar (fig. 3), găsit la adâncimea de 0,80 m. este din același lut cărămiziu, greu și fără urme de deteriorare (inv. 13510). Dimensiunile exterioare sînt: lungimea 12,1 cm. și lățimea maximă 6,4 cm. Cu această jumătate se obținea partea superioară a unui opaiț decorat cu două cruci. Una din ele, aflată în centrul discului, avea capetele lățite, de formă triunghiulară; a doua, formată dintr-o bară cu capetele lățite și două bobite proeminente, este așezată în canalul pe care îl formează deschiderea discului spre cioc. Bordura are ca ornament un decor de linii radiale în relief, terminate spre cioc cu cîte două cerculețe dispuse simetric. Ciocul este lung iar toarta conică ușor ascuțită. De notat că orificiul de umplere nu apare modelat nicăieri, deoarece era executat ulterior, probabil la întretărirea brațelor crucii aflate în centrul discului.

Piesa următoare (fig. 4) este tot un tipar pentru partea superioară și a fost găsită la adâncimea de 0,80 m. Obiectul întreg are lutul roșcat, greu și dur (inv. 13511). Dimensiunile exterioare sînt: lungimea 11 cm. și lățimea maximă 7 cm. iar dimensiunile interioare: lungimea 9,2 cm. și lățimea maximă 5,2 cm.

Tiparul servea la confecționarea jumătății superioare a unui opaiț cu discul simplu, deschis spre cioc cu un canal în care se găsea o cruce reliefată, alcătuită dintr-o bară cu capetele lățite flancată de două bobite. Bordura este decorată cu un motiv de linii groase, radiale, terminate cu două cerculețe dispuse simetric față de canalul care duce spre cioc. Toarta este conică. Nici în acest caz nu era conturat orificiul de umplere care se executa ulterior în centrul discului.

Al patrulea tipar (fig. 5), tot pentru o jumătate superioară, a fost găsit de asemenea la adâncimea de 0,80 cm. El are lutul roșu cărămiziu,

gros ca și celelalte piese (inv. 13509). Dimensiunile exterioare sînt : lungimea 11,1 cm. și lățimea maximă 7,4 cm. iar dimensiunile interioare : lungimea 9,4 cm. și lățimea maximă 6,1 cm.

Jumătatea de opaiț executată cu acest tipar avea toarta conică și discul simplu, deschis printr-un canal spre cioc, bordura ornamentată cu striuri radiale și cerculețe în relief. Ca și la celelalte piese anterioare nu era marcat orificiul de umplere.

Ultima piesă (fig. 6, 7), apărută la adîncimea de 0,60 cm., reprezintă un tipar cu care se obținea jumătatea inferioară a lămpii. Piesa spartă dar integrită, are lutul roșu, gălbui, greu și dur ca la toate celelalte tipare descrise anterior (inv. 13513). Dimensiunile exterioare sînt : lungimea 11,7 cm. și lățimea maximă de 6,7 cm. Cu acest tipar se realiza jumătatea inferioară a unui opaiț cu baza inelară, reliefată, de la care pornește spre toartă o nervură lată.

Este interesant de notat că pe partea exterioară s-a săpat cu un obiect ascuțit, înainte de ardere, o cruce bizantină cu capetele triunghiulare.

* * *

Toate cele patru jumătăți de tipar aparțin aceleiași forme de lucernă cu corpul alungit și plat, cu discul deschis spre cioc printr-un canal, cu bordura înclinată, avînd decor de linii radiale și toarta conică, ascuțită.

Dintre cele patru piese cu care se executau părțile superioare ale opaițelor, trei aveau pe disc cîte o cruce în relief. Tiparul de opaiț cu toarta zoomorfă are o cruce deosebită, împodobită cu perle ; altul este decorat cu două cruci de forme diferite, pe disc și canal, iar cel de al treilea are crucea numai pe canal. O singură piesă, de același tip cu celelalte, nu este ornamentată cu nici un fel de simbol.

Între tiparele de opaițe cu cruce și cele fără cruce poate fi stabilită o prezumtivă distincție, în sensul că modul de folosire al opaițelor confecționate cu aceste tipare era diferit. Dacă opaițele cu cruce au fost probabil destinate unor practici religioase, lampa fără cruce se pare că ar fi avut un rol strict funcțional.

De asemenea, mai trebuie semnalat că unul dintre tipare avea trasat pe partea exterioară, în lutul moale, litera e, probabil un semn de recunoaștere, de proprietate ori perscurtarea unui simbol religios, iar un altul avea săpată înainte de ardere, tot la exterior, o cruce cu caracter apotropaic.

Tipologic, opaițele confecționate cu aceste tipare reprezintă varianta mai nouă a lămpilor care derivă din opaițele de tip nord-african din secolele IV-V e.n.

Prin formă, ornamentație, calitatea pastei și a execuției, ele au o anumită individualitate care le detașează net de tipurile clasice ale opaițelor nord-africane.

Datarea lor, în mare, în secolele V-VI e.n. este asigurată de numeroasele descoperiri de opaițe analoge de la Tomis⁴, Dinogetia⁵ și Sucidava⁶ unde astfel de piese apar în contexte arheologice din această perioadă.

Pentru tiparele de la Edificiul roman cu mozaic dispunem și de analogii care permit datarea lor mai strînsă. Astfel, la Atena se cunoaște un fragment de tipar cu discul deschis și bordura ornamentată cu două șiruri de linii radiale, în relief și cu o floare pe disc. Datat în secolul VI e.n., el poate fi apropiat de tiparele noastre prin formă și decorul de liniuțe de pe bordură și floare de pe disc⁷.

Ceva mai apropiat ca aspect de tiparele de Constanța, un opaiț, de asemenea de la Atena, are pe bordură obișnuitul motiv de linii radiale, groase, bazinul deschis spre cioc printr-un canal și cordonul de pe disc care înconjură orificiul de umplere.

J. Perlzweig datează această formă începînd din a doua jumătate a secolului VI e.n. pînă la mijlocul secolului al VII-lea e.n.⁸

Dar cea mai apropiată și mai semnificativă analogie o constituie tiparele de opaițe descoperite la Kranevo-Balcic (R. P. Bulgaria) în ruinele unei fortărețe romano-bizantine.

Astfel, în turnul de sud-vest al cetății de la Kranevo s-au descoperit 36 de tipare de lămpi, un tipar pentru capace de vas, o *mortaria* pentru amestecat culorile și mici coarne de animal, toate fiind obiecte care constituiau inventarul unui atelier de ceramică⁹.

Din cele 36 de tipare, 34 sînt pentru jumătatea facială și două pentru partea inferioară¹⁰.

În privința formei opaițelor cu care se confecționau aceste tipare, ea este tipică pentru o perioadă tîrzie, prin alungirea și aplatizarea corpului opaițului, prin toarta plină și conică, prin discul alungit aflat în prelungire cu canalul ce se îndreaptă spre cioc, prin motivele de cruci bizantine și prin ornamentele de cerculețe, bobite, zigzaguri, liniuțe radiale de pe bordură și disc.

Apropierea care se pot face între tiparele de la Tomis și cele de la Kranevo (R. P. Bulgaria) ca formă de ornamente sînt, credem, revelatoare.

⁴ Opaițele de la Edificiul cu mozaic sînt inedite. Pentru celelalte de la Tomis, cf. C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, 1967, tip. XXX, p. 27 și nr. 725-726, p. 140; opaițe asemănătoare și la tipul XXXII, p. 28, nr. 760, 762, p. 146.

⁵ I. Barnea, *L'incendie de la cité de Dinogetia au VIe siècle, Dacia*, n.s., X, 1966, p. 243, fig. 5, 1-3; p. 257, fig. 14, 6.

⁶ D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. III, 1968, p. 94-95, fig. 20/3-6; *idem*, *Sucidava*, Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1974, fig. 33/2-4.

⁷ J. Perlzweig, *The Athenian Agora*, VII, *Lamps of the Roman Period*, Princeton, 1961, p. 196, nr. 2879.

⁸ *Idem*, p. 198, nr. 2927.

⁹ Gorana Toncheva, *Keramicna rabotilnišca krai s Kranevo*, *Izvestija na arheologičeskoto družestvo v gr. Stalin*, IX, 1953, p. 81; autoarea considera aceste piese drept uneltele unui atelier care a funcționat în turnul cetății bizantine.

¹⁰ *Idem*, p. 81.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

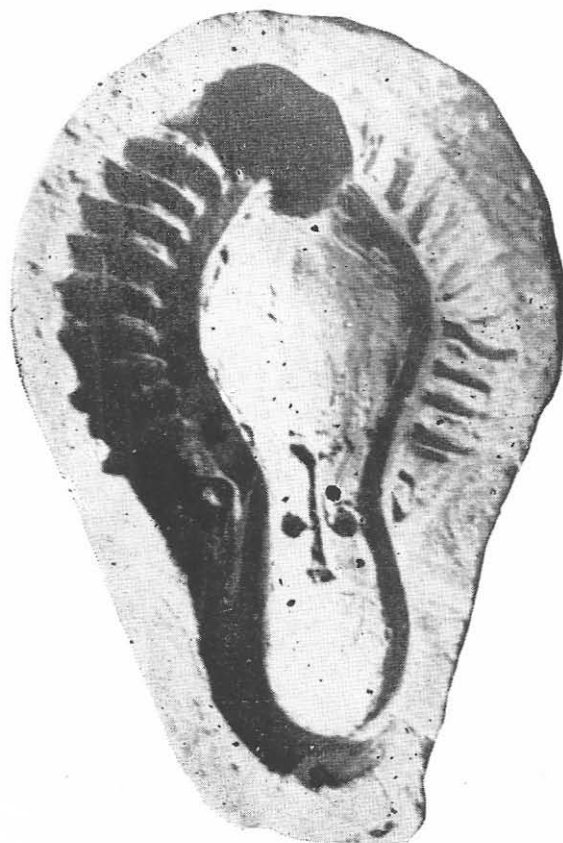

Fig. 4

Fig. 5

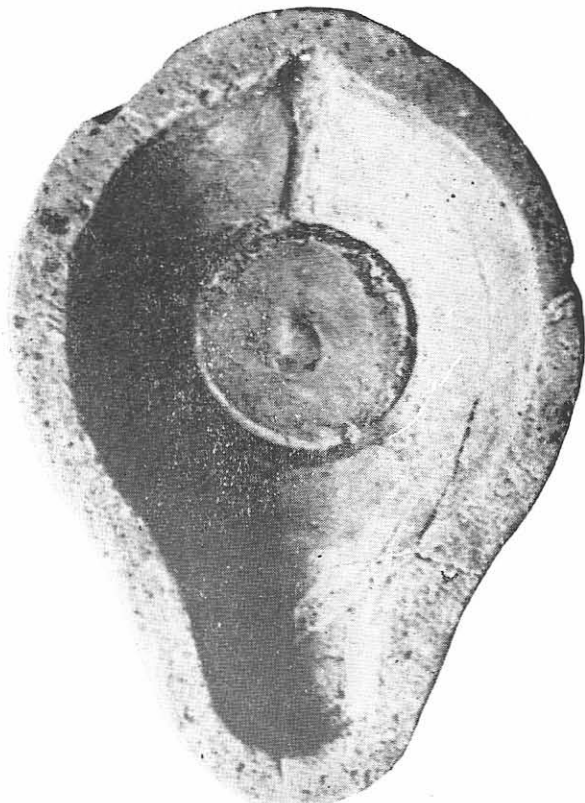

Fig. 6

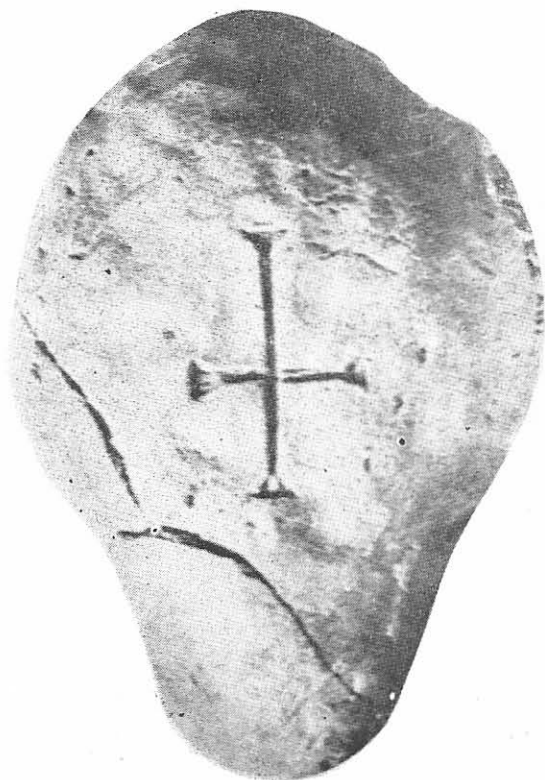

Fig. 7

Astfel, tiparele de la Tomis prezintă asemănări în privința formei generale cu piesele nr. 1-7 ; 9-19 ; 21-23 de la Kranevo¹¹. Analogiile de detaliu sînt și mai frapante. Decorul zoomorf de la apucătoarea tiparului de opaiț de la Tomis inv. 13512 (fig. 1-2) se regăsește la piesele de la Kranevo nr. 2, 6, 12, 15, 24¹² iar motivele de bobite de pe bordură la opaițele nr. 5 și 27¹³.

Tiparele de la Tomis nr. 13509 (fig. 5), nr. 13510 (fig. 3), nr. 13511 (fig. 4) au analogii în privința ornamentării bordurii cu piesele nr. 2, 4, 6, 8, 10, 12, 15, 16, 17, 19, 21, 23, 30 de la Kranevo¹⁴.

Singurul tipar pentru jumătatea inferioară din cele descoperite la Edificiul cu mozaic de la Tomis, nr. 13513 (fig. 6, 7) își găsește asemănări la tiparele nr. 35 și 36, cu excepția impresiunii pentru nervura torții care nu apare la tiparele descoperite în turnul fortăreței de la Kranevo¹⁵.

Atît la tiparele de la Tomis, cît și la cele de la Kranevo se observă practica incizării de nume, litere și cruci la exterior, pe partea de unde era ținută unealta în timpul folosirii. Dacă, pe tiparul de la Tomis nu constatăm decît un e și o cruce cu capetele triunghiulare, la Kranevo există nume proprii, grupaje de litere sau semne izolate, împreună cu crucea bizantină cu capetele desfăcute¹⁶ incizate înainte de ardere.

Cu toate că nu putem găsi analogii care să meargă pînă la identitate, totuși, asemănările stabilite, atît în privința tipului general de opaițe executate cu aceste tipare cît și la unele detalii ornamentale, fac posibilă stabilirea unui strîns raport de contemporaneitate între piesele de la Tomis și cele de la Kranevo.

Deși autoarea, datînd în mare tiparele de opaițe de la Kranevo în secolul al VI-lea e.n.¹⁷, nu le leagă de momentul la care se sfîrșește această

¹¹ *Ibidem*, pl. I-VII, p. 81-84 ; celelalte piese fragmentare sînt probabil asemenea.

¹² *Ibidem*, nr. 2, p. 81, pl. I, fig. 100 a ; nr. 6, p. 82, pl. II, fig. 104 a ; nr. 12, p. 82-83, pl. V, fig. 110 ; nr. 15, p. 83, pl. VI, fig. 113 ; nr. 24, p. 84, pl. VIII, fig. 122.

¹³ *Ibidem*, nr. 5, p. 82, pl. III, fig. 103 a ; nr. 27, p. 84, pl. VIII, fig. 123.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 2, p. 81, pl. I, fig. 100 a ; nr. 4, p. 82, pl. II, fig. 102 a ; nr. 6, p. 82, pl. III, fig. 104 a ; nr. 8, p. 82, pl. IV, fig. 106 ; nr. 10, p. 82, pl. IV, fig. 108 ; nr. 12, p. 82-83, pl. V, fig. 110 ; nr. 15, p. 83, pl. VI, fig. 113 ; nr. 16, p. 83, pl. VI, fig. 114 ; nr. 17, p. 83, pl. VI, fig. 115 ; nr. 19, p. 83, pl. VII, fig. 117 ; nr. 21, p. 83-84, pl. VII, fig. 119 ; nr. 23, p. 84, pl. VIII, fig. 121 ; nr. 30, p. 84, pl. IX, fig. 126.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 35, p. 85, pl. X, fig. 129 ; nr. 36, p. 85, pl. X, fig. 130.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 1, p. 81, pl. I, fig. 99 b ; nr. 2, p. 81, pl. I, fig. 100 b ; nr. 3, p. 81-82, pl. II, fig. 101 b ; nr. 4, p. 82, pl. II, fig. 102 b ; nr. 5, p. 82, pl. III, fig. 103 b ; nr. 6, p. 82, pl. III, fig. 104 b.

¹⁷ *Ibidem*, p. 86-87 ; opaițe analoge ca tip cu lucernele confecționate cu tiparele de la Tomis și Kranevo s-au găsit și la Nova Cerna-Siliștra. Sînt datate în secolul al VI-lea e.n. pe baza analogiei cu tiparele de la Kranevo și ca atare nu pot fi folosite pentru precizări-cronologice. Cf. Al. Milcev și St. Angelova, *Razkopki i proučvanja v m. Silis-trenski okrăg, prez 1968 g., Arheologja*, XII, 1, 1970, p. 37, fig. 9.

fortăreață, el trebuie să se fi produs în împrejurările legate de invaziile de la sfîrșitul secolului al VI-lea și de la începutul secolului al VII-lea e.n.

Din acest punct de vedere istoria fortăreței de la Kranevo împărtășește soarta comună a tuturor cetăților din Scythia Minor și Moesia distruse de marile invazii avaro-slave. Însă, autoarea descoperirii de la Kranevo consideră doar aceste piese drept o dovadă a faptului că în turnul fortăreței bizantine a funcționat un atelier de fabricat opaițe. Credem că este greu, dacă nu imposibil, de admis că în ajunul marilor invazii avaro-slave apărătorii cetății de la Kranevo se îndeletniceau cu fabricarea opaițelor. De asemenea, este dificil de susținut că înainte sau după distrugerea cetății, meșteșugarii locali confecționau lucerne într-un loc atît de puțin propice activității de olar ca turnul unei cetăți. Nouă ni se pare mai degrabă că uneltele respective au fost puse la adăpost în momentul anterior producerii atacului care a distrus cetatea. Ruinarea fortificației și evenimentele care au urmat au făcut imposibilă recuperarea uneltelor depozitate acolo. Iată de ce propunem pentru aceste piese, ca datare, sfîrșitul secolului al VI-lea sau începutul secolului al VII-lea e.n.

Dar, tiparele din încăperea a IV-a a Edificiului cu mozaic au fost descoperite între rosturile pietrelor din zidăria acestei construcții, ascunzătoare improvizată care dovedește graba cu care au fost puse acolo. Faptul că nu au mai fost nici o dată ridicate se datorește situației că după evenimentele care au impus ascunderea lor, edificiul, inclusiv magazia a IV-a, s-a ruinat și nu a mai fost refăcut nici o dată. În această privință situația de la Edificiul cu mozaic din Tomis este identică cu cea din fortăreața de la Kranevo. Tipare de opaițe, relativ prețioase pentru meșteșugarii locali, cu forme și ornamente asemănătoare au fost ascunse în împrejurări determinate de cauze comune. Caracterul pustiitor al evenimentelor care au dus la distrugerii masive de cetăți a determinat ca aceste importante instrumente să nu mai fie nici o dată recuperate.

Tiparele de opaițe de la Tomis și Kranevo nu sînt singurele mărturii indirecte ale evenimentelor tragice care s-au abătut asupra acestei părți de Imperiu. Tot la Edificiul cu mozaic, chiar alături de magazia a IV-a, în încăperea a III-a, a ieșit la iveală un însemnat depozit de mărfuri alcătuit din amfore, ancore, lingouri de fier etc ¹⁸.

Faptul că nu au mai fost nici o dată ridicate arată că Edificiul cu mozaic și orașul au suferit distrugerii atît de mari încît nu a mai fost posibilă și nici necesară recuperarea mărfurilor din magazie.

¹⁸ V. Canarache, *Contemporanul*, nr. 38 din 23 sept. 1966, p. 7 ; M. Bucovăla, *Tomis*, din 2 aug. 1966, p. 18 ; V. Canarache, *Edificiul cu mozaic din Tomis*, 1968, ghid, p. 7, 28, 30 ; A. Rădulescu, *Date tehnice despre edificiul cu mozaic din Constanța, Buletinul monumentelor istorice*, XXXIX, nr. 3, 1970, p. 52 și urm. ; idem, *Amfore cu inscripții de la edificiul roman cu mozaic din Tomis, Pontica*, VI, 1973, p. 193-207.

O recentă luare în discuție a datării amforelor din aceste încăperi arată că ele sînt din secolele VI-VII ¹⁹ și nu din secolele IV-V cum fuseseră date anterior ²⁰.

De asemenea, în magazia a IV-a, cea în care au fost descoperite tiparele, s-au mai găsit și amfore care conțineau cuie, ce făceau parte, probabil, din același stoc de mărfuri ca și cele din magazia a III-a ²¹. Faptul că tiparele au apărut aici, adică în asociere cu mărfuri importate, sugerează ideea că și ele au fost aduse din altă parte. Deși numărul lor mic se opune unei astfel de aprecieri, nu trebuie trecută cu vederea nici această ipoteză.

Așadar, împrejurările în care au fost găsite tiparele și mărfurile de la Edificiul cu mozaic din Tomis, în condițiile în care activitatea de aici a fost întreruptă brusc, și niciodată reluată, fac posibilă sincronizarea cronologică a descoperirilor din cele două magazine în sensul existenței unui pericol iminent care a determinat în mod simultan depozitarea sau ascunderea în pripă a acestor obiecte în ajunul distrugerii Edificiului. Acest pericol a fost una din marile invazii de la sfîrșitul secolului al VI-lea sau începutul secolului al VII-lea e.n.

Deoarece, pe cît se pare, orașele din nordul Dobrogei și cele de pe țărmul mării nu au avut de suferit de pe urma atacului din anii 586-587 al avarilor, va trebui să avem în vedere numai invaziile de la începutul secolului al VII-lea e.n. ²².

În cazul nostru, se pune de fapt problema : cu ajutorul tiparelor de opaițe și a celorlalte obiecte descoperite la Edificiul cu mozaic se poate

¹⁹ M. Sâmpetru, *Situația Imperiului romano-bizantin la Dunărea de Jos la sfîrșitul secolului al VI-lea și începutul celui de al VII-lea*, SCIV, 2, 22, 1971, p. 224 și nota 26 ; la Histria acest tip se datează în secolul al VI-lea e.n. (S. Dimitriu, VI. Zirra, Em. Condurachi, *Histria I*, p. 455-458, fig. 383, 384). Săpăturile de la Iatrus confirmă această datare (D. Djonova, *Rannovizantisko zilisno stroitelstvo v kastela Iatrus*, *Arheologja*, 1968, 3, p. 19). Un recent articol privind tipologia amforelor bizantine le încadrează în sec. VI e.n. (G. Kuzmanov, *Tipologia i chronologja na rannovizantijskite amfori (IV-VI v)*, *Arheologja*, XV, 1, 1973, tip. XIX, p. 19 și fig. 1. Mai recent C. Scorpan într-un articol consacrat amforelor de la Sacidava datează larg tipul amforelor sferoidale întîlnite și la Edificiul cu mozaic în magazia a III-a, în secolele IV-VII e.n. (C. Scorpan, *Ceramica romano-bizantină de la Sacidava, Pontica*, 1975, VIII, p. 268, tip. A₁, pl. II/8, 9) iar tipul amforelor cilindrice care la Edificiul roman apar în încăperea a IV-a, între 570-610 e.n. (*Idem*, op. cit., tip. K p. 268, pl. 1/5. Cf. și B. Böttger, *Die importkeramik aus dem späntiken Donaulimeskastell Iatrus in Nordbulgarien*, *Actes du IXe congrès international d'études sur les frontières romaines*, Mamaia 1972, București-Viena, p. 131, pl. 1/Bc.

²⁰ M. Bucovăla, *Tomis*, din 2 aug. 1966, p. 18 ; V. Canarache, *Contemporanul*, nr. 38, din 23 sept. 1966, p. 7 ; A. V. Rădulescu le datează ca tip în secolele IV-VI e.n. (Cf. *Pontica*, 1973, VI, p. 201, 206).

²¹ M. Sâmpetru, op. cit., nota 26 ; A. V. Rădulescu, op. cit., p. 194. La Histria amfore asemănătoare sînt date în ultimele decenii ale secolului al VI-lea e.n. (*Histria I*, 1954, p. 460, fig. 389). Este posibilă deci prelungirea datării lor și la începutul secolului al VII-lea e.n.

²² *DiD*, 2, p. 433 ; M. Sâmpetru, op. cit., p. 218-219, care admite totuși un atac asupra Ulmetum-ului, Histriei și eventual chiar asupra Tomis-ului.

stabili exact care dintre invazii a determinat sfârșitul acestei construcții și ascunderea mărfurilor în magaziiile a III-a și a IV-a, sau invers : admițând că există posibilitatea stabilirii datei precise a momentului la care s-a produs marele atac avaro-slav care a distrus și Edificiul cu mozaic, atunci vom putea data cu exactitate tiparele de opaițe cit și celelalte materiale găsite în cele două depozite.

În privința datării tiparelor de opaițe de la Edificiul cu mozaic am văzut că acestea se pot încadra larg în secolul al VI-lea și eventual în prima jumătate a secolului al VII-lea, pe baza analogiilor cu piesele similare de la Tomis, Dinogetia, Sucidava, Kranevo și Atena. Celelalte materiale din magazia a III-a și a IV-a, în special amforele, se pot, de asemenea, plasa în secolele al IV-lea și pînă în al VII-lea, datorită descoperirii de piese asemănătoare la Histria și într-o serie de centre din Bulgaria²³.

De aceea, neavînd decît posibilitatea obținerii unei datări largi a obiectelor găsite în cele două magazine, rămîne de văzut în ce măsură evenimentele de la începutul secolului al VII-lea e.n. ne pot ajuta să obținem o încadrare cronologică mai strînsă.

După cum se știe, V. Pârvan este primul care pe baza cercetărilor arheologice proprii a susținut că marele atac avaro-slav de la sfârșitul domniei lui Mauriciu Tiberiu, nu a determinat numai mari distrugerii în Dobrogea, ci și pierderea de către Imperiu a limesului danubian și a Scythiei Minore²⁴.

Teoria, reluată de către R. Vulpe²⁵, a fost acceptată de către toți istoricii, ea fiind înregistrată ca atare și în *Istoria României*²⁶.

Recent M. Sâmpetru propune, fără a nega continuitatea stăpînirii bizantine în Dobrogea, pe baza noilor descoperiri arheologice, în special celei monetare, anii 614–615 ca dată a trecerii în masă a slavilor la sud de Dunăre²⁷, date recent contestată²⁸.

Cercetătorul I. Barnea, urmînd părerea mai veche a lui N. Iorga consideră însă că stăpînirea politică a Imperiului bizantin asupra Dobrogei nu s-a întrerupt imediat, odată cu așezarea slavilor în peninsula Balcanică, ea menținîndu-se pînă la invazia și trecerea bulgarilor (679–680). Deși slăbită și grav afectată, viața urbană nu dispăre, ea manifestîndu-se în forme modeste determinate de noile împrejurări politice²⁹.

Intr-adevăr cele mai noi cercetări arheologice au arătat că viața romană continuă în Scythia Minor și în secolul al VII-lea e.n. lucru dove-

²³ Cf. nota 19.

²⁴ V. Pârvan, *BCMI*, IV, p. 191 ; *idem*, *Cetatea Tropaeum*, Buc., 1912, p. 146–147.

²⁵ R. Vulpe, *HAD*, p. 379–380.

²⁶ *Istoria României*, I, 1960, EA, p. 605–606, p. 733.

²⁷ M. Sâmpetru, *op. cit.*, p. 217–245.

²⁸ C. Scorpan, *Pontica*, V, 1972, p. 349–372.

²⁹ N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale*, II, Buc., 1937, p. 365 și nota 1 ; p. 376 ; *DID*, 2, p. 442–445.

dit de descoperirile de la Histria³⁰, Beroe³¹, Ulmetum³², Callatis³³, Tomis³⁴ și Sacidava³⁵.

Împărtășind întru totul ideea continuității viețuirii romane și după anii 601–602, trebuie să arătăm că pentru noi se pune doar problema care dintre atacurile de la începutul secolului al VII-lea a provocat punerea la adăpost a mărfurilor din magazia a III-a și a IV-a, inclusiv a tiparelor de opaițe, precum și distrugerea Edificiului cu mozaic³⁶.

Fiind lipsiți de rezultatele cercetărilor arheologice sistematice de la Edificiul cu mozaic, sîntem obligați să apelăm la descoperirile monetare care arată că la Constanța s-au găsit doar 10 monede de la Focas și 7 de la Heraclius, ceea ce dovedește revenirea Imperiului după evenimentele deosebit de grave din anii 601–602³⁷ cît și nivelul cu totul modest de existență din acea vreme. În această privință atacul din anii 601–602 nu poate fi comparat cu cele anterioare sau cu cele de mai tîrziu, datorită faptului

³⁰ A. Petre, *Quelques données archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-bizantines dans la Scythie Mineure aux VIe et VIIe siècles de notre ère, Dacia*, n.s. VII, 1963, p. 317 și urm. Al. Suceveanu, C. Scorpan, *Stratigrafia Histriei romane tirzii în lumina săpăturilor din 1969 și 1970 în sectorul central, Pontica*, IV, 1971, p. 158–164.

³¹ A. Petre, *op. cit.*, p. 348–349.

³² V. Pîrvan, *Ulmetum*, I, p. 597–598; II, p. 42–50, 283.

³³ Gh. Poenaru-Bordea, *Monedele bizantine de bronz din sec. V–VII în Dobrogea*, BML, 3/1, 1971, p. 56.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ C. Scorpan, *Date arheologice referitoare la sec. VI și VII pe teritoriul Dobrogei, Pontica V*, p. 367; *idem*, *Sacidava – a New Roman Fortress on the Map of the Danube Limes*, *Actes du IX congrès international sur les frontières romaines*, Mamaia 1972, București-Viena, 1974, p. 116.

³⁶ Este posibil ca Edificiul cu mozaic să se fi ruinat parțial anterior marilor distrugerii de la începutul secolului al VII-lea e.n. Astfel, ultimele magazine ale terasei din mijloc cit și depozitele terasei din spre port au fost găsite, în cursul săpăturilor aproape complet dărâmate în timp ce încăperile cu mărfuri se aflau într-o stare mai bună. Prezența stocului de mărfuri în aceste magazine denotă preferința celor care le-au depozitat de a le pune la adăpost în acele încăperi care se găseau intacte. Dar este posibil ca magazinele din spre port, aflate în partea cea mai de jos, să fi fost distruse și în perioade mult mai noi deoarece se aflau în zona grevată de activități portuare. De asemenea, straturile groase de arsură din nivelele superioare ridică ipoteza existenței unei suprastructuri de lemn aflată ca acoperiș peste terasa cu mozaic și care proteja probabil această suprafață (V. Barbu, *Tomis orașul poetului exilat*, Ed. Albatros, Buc. 1972, p. 93). Incendiul produs a determinat probabil prăbușirea ultimelor bolți de la magazinele cu mărfuri. Acest lucru a fost posibil însă și ulterior după acoperirea ruinelor cu strate compacte de dărîmături și pămînt provenit de la nivelul actualiei piețe Ovidiu. V. Canarache considera că edificiul s-a ruinat complet în sec. IV–V e.n. datorită unui cutremur de pămînt și alunecării falezei către port (*Studii Clasice*, III, 1961, p. 240; *Edificiul cu mozaic din Tomis*, ghid, 1968, p. 7; cf. și *Chronicon Pascale* I, 586, 3–7 (P. 317 a), *Fontes historiae daco-romane*, II, p. 586–587; Theofilact Simocata, II, 10, *Fontes...* II, p. 536–537; Theophanes Confessor, *Fontes...* II, p. 600–601). Acest punct de vedere poate fi luat în considerare pentru a explica ruina parțială a Edificiului. Tot aici ținem să precizăm că, chiar dacă se va renunța la anii 601–602 ca moment al dărîmării Edificiului cu mozaic credem că rămîne ca un fapt bine stabilit că ultima etapă de ruinare „istorică” a acestei construcții cit și depozitarea mărfurilor în magazinele III și IV, inclusiv a tiparelor de opaițe constituie evenimente contemporane și că datarea lor nu poate fi anterioară secolului al VII-lea e.n.

³⁷ Gh. Poenaru Bordea, *BML*, 3, 1971, p. 56.

că tulburările din interiorul Imperiului s-au conjugat cu atacurile externe, determinând consecințe catastrofale pentru regiunile de la Dunărea de Jos.

Într-adevăr, distrugerile cele mai însemnate au loc în această vreme, după care cetățile și așezările din Dobrogea unde se înregistrează elemente de continuitate post 602 se vor exprima, din punctul de vedere al culturii materiale, în forme foarte modeste³⁸.

Pentru aceste motive, preferăm să datăm mărfurile din magazinele a III-a și a IV-a, inclusiv tiparele de opaițe³⁹, precum și ultima distrugere provocată de evenimente istorice a Edificiului cu mozaic, în jurul anilor 601–602⁴⁰.

Încă o problemă a cărei abordare este necesară, o constituie motivul ascunderii tiparelor de opaițe într-una din magazinele Edificiului cu mozaic. Faptul că au fost puse la adăpost aici, sugerează posibilitatea existenței în apropiere, dacă nu chiar în cuprinsul Edificiului, a unor ateliere meșteșugărești.

Într-o lucrare de popularizare despre Tomis, V. Canarache arăta că la Edificiul cu mozaic s-au descoperit „... cuptoare de cărămidă... pe terasa din mijloc a complexului cu mozaic”⁴¹. Același autor publica, într-o altă lucrare despre Edificiu, o fotografie a unui cuptor de var aflat lângă încăperea boltită nr. 1⁴². Atât cuptoarele de cărămidă cât și cel de var par a fi din epoci mai noi, acesta din urmă folosind piatra din vechile ruine pentru fabricarea varului⁴³. Tot aici trebuie să adăugăm și faptul că, în antichitate, în zona în care se afla Edificiul cu mozaic, nu se găseau condiții propice activității de olar; în special lipsea posibilitatea de a face focul în cuptoare într-o zonă relativ dens locuită sau grevată de activități portuare; ca atare, va trebui să renunțăm la ipoteza existenței unor instalații meșteșugărești de acest fel în incinta construcției unde s-ar fi putut folosi tiparele amintite.

Credem că este mai probabil ca cele cinci tipare să constituie restul dintr-o cantitate mai mare de piese similare, aduse ca și celelalte mărfuri din import.

În concluzie, se poate spune că la începutul secolului al VII-lea cele cinci tipare de opaițe au fost ascunse într-una din încăperile boltite, ală-

³⁸ DID, 2, p. 442; A. Petre, *op. cit.*, *passim*.

³⁹ Precizăm că această datare se referă la momentul în care au fost depozitate mărfurile în cele două magazine și nu la tipurile amforelor respective care după cum am văzut se întindesc vreme de mai multe secole.

⁴⁰ M. Sâmpetru propune ca dată pentru depozitarea mărfurilor anii 586–587 sau 614–615. e.n. Atacul din anii 601–602 nu este luat în considerare (M. Sâmpetru, *op. cit.*, p. 224); monedele de la Heraclius și Heraclius Constantin găsite la Edificiul cu mozaic nu constituie numai decît un indiciu că Edificiul a fost distrus în anii 614–615 sau mai târziu (*idem*, p. 225). Este posibilă distrugerea acestuia și în anii 601–602 monedele dovădind în acest caz doar continuarea vieții și după această dată.

Pe baza materialelor găsite în cele două magazine M. Bucovală propune recent, într-o lucrare de popularizare începutul secolului al VII-lea ca dată de sfîrșit a Edificiului cu mozaic; (M. Bucovală, *L'edifice romain a mosaïque de Tomi*, Muzeul de Arheologie Constanța (fără dată), p. 43–44.

⁴¹ V. Canarache, *Tomis*, Ed. Meridiane, 1961, p. 35.

⁴² *Idem*, *Edificiul cu mozaic din Tomis*, ghid, p. 9.

⁴³ *Ibidem*.

turi de alte mărfuri, pentru a fi puse la adăpost de invaziile care s-au produs în această perioadă.

Faptul că tiparele au fost depuse între rosturile pietrelor din zidăria încăperii a IV-a, într-o ascunzătoare puțin sigură și improvizată, dovedește atât iminența atacului, cât și faptul că, după producerea acestuia, Edificiul cu mozaic a fost în mare parte distrus, astfel încât mărfurile din depozite nu au mai fost recuperate.

Până acum, a putut fi documentată la Tomis producția locală a unor opaițe pentru secolele II-IV e.n.⁴⁴, dar fără descoperirea unor tipare. Pentru secolele VI-VII, această activitate locală a fost stabilită în parte cu ajutorul a două tipare găsite anterior la Constanța⁴⁵, la care se adaugă acum și cele cinci piese descoperite la Edificiul cu mozaic, care, importate sau confecționate pe loc, constituie valoroase mărturii privind activitatea meșteșugărească în capitala Pontului Sîng.

DÉCOUVERTES DES MOULES DES LAMPES À TOMI

Résumé

L'article présente cinq moules des lampes découvertes dans la IV-ème remise de l'édifice au mosaïque de Tomi.

Quatre pièces représentent les moitiés supérieure des moules des lampes et la cinquième c'est une moitié inférieure de moule.

Avec la première (fig. 1, 2) on modelait la partie supérieure d'une lampe qui avait sur le disque une croix en relief ou une fleure et la bordure ornementée avec deux rangées de petits grains. L'anse zoomorphe représente un animal stylisé. À l'extérieure de la moule on voit un e incisé dans l'argile molle.

La deuxième moule (fig. 3) avait comme décoration sur le disque deux croix et sur la bordure des lignes radiales en relief.

Le troisième moule (fig. 4) était utilisé au façonnement d'une lampe avec croix sur le canal qui mène vers le disque et la bordure décorée avec des lignes radiales.

Le quatrième moule (fig. 5) a la bordure ornementée avec des lignes radiales et l'anse conique.

La dernière pièce est un moule (fig. 6, 7) avec lequel on obtenait la moitié inférieure d'une lampe. Il a à l'extérieure une croix incisée avec les extrémités triangulaire.

Les lampes confectionnées avec ces moules représentent la plus nouvelle variante des lampes qui dérivent des lampes de type nord-africaine du IV-V-ème siècle de n.e. Leur datation générale pour le VI-ème siècle de n.e. est garantie par les analogiques avec les pièces semblables découvertes à Tomi, Sucidava, Athènes et Kranevo-Balcic.

On rencontre les plus proches analogies aux moules des Kranevo qui étaient les outils d'un atelier — à notre avis — caché dans le tour d'une forteresse byzantine.

On semble que la fin de la citadelle de Kranevo-Balcic c'était produit en l'occurrence liée des invasions de la fin du VI-ème et le bout du VII-ème, cette forteresse se faisant part de la sort des toutes les cités de Scythia Minor et Moesia II, détruites par les grandes invasions avaro-slaves. C'est pourquoi on propose pour les moules de Kranevo une datation plus précise — c'est-à-dire la fin du VI-ème et le bout du VII-ème siècle de n.e.

Les moules de Tomi ont été trouvés dans la IV-ème remise de l'édifice ruiné. On semble que la situation de Kranevo est identique à celle de Tomi et que la situation

⁴⁴ C. Ionomu, *Ateliere de opaițe la Tomis*. Comunicare prezentată la sesiunea muzeelor din 1968; *idem*, *Un depozit de lucerne la Constanța, Pontica III*, 1970, p. 237-254.

⁴⁵ *Idem*, *Opaițe greco-romane*, 1967, nr. 805, p. 155 și nr. 806.

de Kranevo est identique à celle de Tomi et que ces outils ont été cachés ou déposés en circonstances déterminées par des causes commune. En ôutre des moules, à l'édifice au mosaïque, dans la III-ème remise on a découvertes un grand dépôt des marchandises : amphores, ancres, lingots de fer, datées en général en VI-ème – VII-ème siècles de n.è. De même, dans la IV-ème remise près des moules, on a découvert des amphores avec des clous.

Le fait que dans les dépôts l'activité a été brusquement interrompue et jamais recommencée, ainsi que l'abandonnement de marchandises dans l'édifice ruiné fait possible la supposition qu'un péril imminent a déterminé la dissimulation de ces objets, jamais récupérés.

Puisqu'on semble que la ville n'a pas suffri à cause de l'attaque avare des années 586–587, l'auteur suppose que la destruction de l'edifice est due aux invasions avaro-slaves au bout du VII-ème siècles de n.e., plus précis à celles de 601–602, la plus forte, dont la ville de Tomi a été la proie.

Si, en général les objets découvertes dans les deux remises ont été placés dans le VI-ème siècle de n.e., le fait qu'on a établi à laquelle invasion on due la destruction de l'édifice, même à une datation exacte des marchandises découvertes dans les deux remises aux années 601–602.

À cette ocasion est détruit l'édifice au mosaïque qui enfouit sous ses ruines les marchandises de la III-ème et IV-ème remise, inclusivement les cinq moules des lampes considérés marchandises importés.

Les moules documentent aussi l'activité artisanale dans la capitale du Pont Gauche au bout du VII-ème siècle de n.è.